

.HET VOORSPEL TOT HET BELEG VAN OOSTENDE:

Politieke en militaire rol en betekenis van Oostende tijdens de 2^e helft van de 16^e eeuw (deel 4)

door **Roger JANSOONE**

EEN GORDEL VAN FORTEN

Om verder enig verweer op te bouwen tegen de strooptochten vanuit Oostende werd uiteindelijk een "landwacht" opgericht in vrijwel ieder dorp in het Brugse Vrije, zoals dit ook reeds gebeurd was in de andere Vlaamse kasselrijen. Maar ook dat was weerom een maat voor niets. Deze landwacht, vooral bedoeld als "nachtwacht", werd samengesteld uit plaatselijke boeren die volgens een beurtsysteem de wacht moesten optrekken en tijdig alarm slaan in geval van onraad. De boeren waren immers weinig of niet gewapend en uiteraard niet bedreven in de krijgskunst, zodat het zeker niet de bedoeling was dat zij strijd zouden leveren tegen flink gewapende beroepssoldaten. De enige landwacht die behoorlijk functioneerde was de stadswacht van Brugge, die dag en nacht op de wallen stond en die zelfs 's winters wanneer het vroom (en het waren toen zeer strenge winters) voortdurend het ijs brak in de stadsgrachten zodat iedere verrassingsaanval kon voorkomen worden.. Op de halletoren stond bestendig een uitkijkpost die vuursignalen kon doorgeven naar de omliggende dorpen. Op die manier mislukte in 1593 een onverhoedse stormloop van prins Maurits tegen Brugge, want het spreekt vanzelf dat deze waakzame stadswacht ook bedoeld was voor het beletten van meer grootschalige overvallen. Maar in het algemeen gaf dit beveiligingssysteem geen voldoening zodat ten slotte moest worden uitgezien naar een ultiem en sluitend verweermiddel, namelijk het bouwen van een gordel van forten omheen Oostende.

Een eerste fort werd in 1584 gebouwd in Oudenburg. Het was een grote bouwwerf waarop meer dan duizend arbeiders werden tewerkgesteld. Het fort had een omtrek van ongeveer 800 meter en was gelegen op de restanten van de abdij. Het was een klassiek vierkant fort met op elke hoek een bolwerk met veldgeschut. Wat verder in Plassendale werd vervolgens een schans gebouwd en daarna een kleiner fort in Snaaskerke. Waar de Ieperleet en de IJzer samenvloeien, werd het fort Nieuwendamme gebouwd, en in Gistel werd de bestaande burg uitgebreid en versterkt.

Het bouwprogramma viel dan even stil bij gebrek aan fondsen, want de bouwkosten – vooral ten laste van de stad Brugge – vielen uiteraard aan de hoge kant. Bovendien was het legeren van vaste garnizoenen ten laste van Brugge en het Brugse Vrije, en dat was eveneens het geval wat betreft onderhouds- en herstellingswerken. Tevens waren die garnizoenen vaak ook een overlast wegens baldadig en soms ook misdadig gedrag van garnizoenssoldaten.

Maar hoe dan ook, men had nu (noodgedwongen) de smaak te pakken. Op het traject Scheepsdalebrug (Brugge) – Plassendale werden vervolgens nog twee forten opgericht, namelijk in Stalhille (1590) en in Nieuwege (1594). Tussen 1587 en 1590 ontstond intussen een nieuwe keten van forten langs de lijn Brugge-Blankenberge, namelijk in Meetkerke, Zuienkerke en Blankenberge.

Een derde keten van forten was niet gericht tegen Oostende doch tegen de "vrybuuters" uit Zeeland en situeerde zich dan ook ten noordoosten van Brugge. Tussen al die forten werden ook nog op diverse plaatsen verschansingen en versterkingen opgeworpen, zodat uiteindelijk een afsluitingsgordel ontstond van forten, schansen, redoutes en wallen, allen gelegen op strategische plaatsen. Maar was dit een hermetisch gesloten gordel? Kennelijk niet, want tussenin waren er hier en daar vrij grote gapingen. Het feit dat de forten gebouwd waren langs ondiepe afwateringskanalen en grachten was ook al geen bijdrage voor een sluitend geheel. De "Staatsen" maakten overigens in toenemende mate gebruik van de "springstok" (een polstok, overgenomen uit Holland) waardoor zij zich snel en ongehinderd konden verplaatsen over sloten, grachten, kreken, waterlopen en overstroomde polders.

KONVOOIEN

De doorgaans slecht en onregelmatig betaalde garnizoenssoldaten waren zelf ook een deel van het probleem. Bovendien werden zij nogal vaak in de steek gelaten door hun officieren die het primitief en ongezellig verblijf in een fort weinig of niet op prijs stelden. Een en ander had tot gevolg dat het Stadsbestuur van Brugge al vlug tot de bevinding kwam dat heel dit systeem eigenlijk slechts "cleyne profyte" kon opleveren.

Maar vanuit het centraal bestuur in Brussel zag men dat wel enigszins ruimer en meer op termijn, in die zin dat dit voor de landvoogd een eerste stap betekende in de richting van een grootschalige belegering van Oostende. Ook kon die gordel van forten, gelegen langs waterlopen, een aanzienlijke bijdrage leveren tot het herstellen van het goederen- en handelsverkeer via de binnenwateren. En in Brugge werd dat ook wel ingezien want Brugge was voor zijn bevoorrading vrijwel volledig aangewezen op aanvoer via waterlopen. Dit was voor Brugge van zo'n vitaal belang dat, zoals destijds voor de haringbuizen op zee, vanaf 1584 een "konvooibescherming" werd georganiseerd, zodat het transport te water en allengs ook op het land gebeurde in bewapend konvooiverband. In geval van een overval kon meestal in spoedtempo versterking aanrukken vanuit een nabijgelegen fort. De financiering hiervan gebeurde door een heffing ("convooighelt") per koopman of reiziger en naargelang het volume en soms ook de waarde van de vervoerde goederen of bagage. Wegens de onbetrouwbaarheid en de hebzucht van de begeleidende soldaten schakelde Brugge in de mate van het mogelijke een eigen "convooidienst" in via een escorte van Brugse poorters.

DE RING SLUIT ZICH VERDER

Intussen had men in Oostende plots ontdekt dat de stad langs de havenkant onvoldoende beveiligd was. In de lente van 1585 ondernam generaal La Motte, opperbevelhebber van de Spaanse troepen in Vlaanderen, een "aftastende" aanval op de havenverschansingen ten einde de kwetsbare plaatsen op te sporen. Geleerd door deze ervaring ondernam hij in de zomer een nieuwe poging met een verrassingsaanval waarbij de havenwacht werd overrompeld en de Spanjaarden de havenbuurt binnendrongen. Vandaar wilde hij naar de nieuwe stad doorstoten met inderhaast aangevoerd veldgeschut ... maar intussen hadden zijn soldaten zich in de stad verspreid en begonnen zij de huizen te plunderen! Dit klinkt thans nogal ongelooflijk maar in de 16^e eeuw was dit een hardnekkige kwaal waarmee iedere legeraanvoerder wel eens kreeg af te rekenen. Intussen was het Oostends garnizoen al weer bekomen van de verrassing en werd een massale tegenaanval ingezet. Vier uur later waren de Spanjaarden al weer in zee gedreven met achterlating van hun geschut en van een groot aantal doden en gekwetsten ... en van de buit uit de geplunderde woningen (dit was ongetwijfeld de kortste bezetting die Oostende ooit heeft gekend!). Het onmiddellijk gevolg was uiteraard dat de kwetsbare havenkant terdege werd versterkt en uitgebreid met aanvullende verschansingen.

Doch de Spanjaarden lieten zich hierdoor niet ontmoedigen. Vanaf 1586 richtte Madrid weer zijn volle aandacht op de Vlaamse kust en meer bepaald op Oostende en Sluis, en dit in het kader van de grootscheepse operatie "Armada". Vooreerst zou Sluis aangepakt worden, een vestingstadje dat voor een belegeraar een taaie brok leek te zijn. Maar de landvoogd Farnese nam de belegering zelf in handen. Hij ontdekte al vlug de zwakke plek van Sluis, namelijk de kant van het Pas, de havengeul van Sluis naar het Zwin, trouwens de enige mogelijkheid tot bevoorrading in geval van belegering. Bijgevolg blokkeerde Farnese het Zwin met een scheepsbrug. In Londen werd het gevaar hiervan ingezien en Lord Leicester, bevelhebber van het Engels expeditiekorps, ondernam een poging tot ontzet maar deze poging viel te zwak uit tegenover de overmacht van Spaanse troepen. Hierna kon gouverneur Groenevelt een eervolle overgave en aftocht bedingen, waarna Sluis eindelijk in handen viel van de Spanjaarden.

Doch na de val van Sluis werd niet dadelijk een poging gedaan om nu ook nog definitief af te rekenen met Oostende. Voor Spanje was dit nu niet meer zo dringend en alle aandacht ging thans naar de strijd tegen Engeland. Het stadsmagistraat van Brugge trok hieruit zijn conclusies, en, gelet op de zeer moeilijke sociaal-economische situatie in Brugge, werd in 1590 dan maar besloten onderhandelingen aan te knopen met de gouverneur van Oostende ten einde tot een "modus vivendi" te komen. In de praktijk betekende dit het erkennen van de eigen nederlaag ... en concreet ook dat onvermijdelijk, zoals reeds in het Brugse Vrije, een "contributie" zou moeten betaald worden aan Oostende.

Queen Elizabeth

De onderhandelingen hierover waren reeds aangevat in het voorjaar van 1589, maar vooralsnog waren het enkel "gesprekken" omdat Oostende toen in een soort van gezagsvacuüm verkeerde. Ofschoon officieel een "Staatse" vestingstad, waren het in werkelijkheid de Engelsen die in Oostende de lakens uitdeelden. De Queen in Londen besepte immers zeer goed het militair en politiek belang van Oostende in het kader van de Engelse buitenlandse politiek die prioritair gericht was op het beveiligen van haar land tegen een Spaanse invasie en op termijn ook moest bijdragen, o.a. via Oostende, tot een financiële en economische aderlating en uitputtingsslag ten nadele van Madrid. De gouverneur was dan ook steevast ofwel een Engelsman ofwel een vertrouweling van de

Engelsen. Zoals reeds eerder vermeld, waren die gouverneurs doorgaans corrupt en hebzuchtig (in die tijd trouwens een algemeen verschijnsel). Doch voor de Queen was dat eigenlijk geen bezwaar. Door het gedeeltelijk wegvallen van de oude katholieke adel en burgerij (met fijnbesnaarde en gecultiveerde notabelen zoals Thomas More) moest zij zich in toenemende mate omringen met omhooggefallen avonturiers, geldhaaien, machtswellustelingen en tafelspringers ... van wie zij echter zeer handig gebruik wist te maken en die zij ten andere te allen tijde (letterlijk of figuurlijk) een kopje kleiner kon maken. Maar soms gingen die gouverneurs wel eens hun boekje flink te buiten, zodat het klachten regende in Londen. In 1589 was dit nu het geval met Sir John Conway die door de Queen teruggedroepen werd. Hierop volgde een spelletje touwtrekken tussen de "Privy Council" in Londen en de Nederlandse Staten-Generaal die nu eindelijk medezeggenschap wilde verkrijgen in de aanstelling van een nieuwe gouverneur. Ten slotte gebeurde dat pas in september 1590 in de figuur van Sir Edward Norris, wiens enige verdienste tot dusver erin bestond dat hij een gunsteling was van Queen Elisabeth. Maar intussen was de stemming bij het Brugse stadsmagistraat en in de Raad van Vlaanderen weer veranderd ... en werd een algemeen verbod tot het betalen van "contributies" uitgevaardigd.

Soldaten van Queen Elizabeth in opmars

Oostende had hier (ongewild) een unieke kans laten ontlopen om zijn militaire en politieke betekenis te bevestigen en zelfs te versterken, zodat een belegering misschien nooit nog zou worden overwogen en Oostende nog lang een vooruitgeschoven enclave had kunnen blijven van de Staten-Generaal. Die kans zou nooit meer terugkeren, wel integendeel. De ring omheen Oostende zou zich voortaan steeds strakker sluiten.

GOUVERNEUR NORRIS LAAT VAN ZICH HOREN

De nieuwe Engelse gouverneur van Oostende had uit Londen duidelijk aanvalsplannen meegekregen, dit om de Spaanse druk op Engeland te verlichten. Het garnizoen van Oostende werd aangevuld met vierduizend man. Reeds op 25 oktober 1590 begon het offensief met een krachtige aanval op het fort in Oudenburg. De aanvallers konden het fort binnendringen, er werd zeer hard gevochten maar toen Sir Norris vernam dat gealarmeerde Spaanse troepen in aantocht waren, liet hij het fort ontruimen en keerden zijn troepen terug naar Oostende. Doch twee dagen later kwamen zij onverwacht terug en thans werd het fort volledig ingenomen en vervolgens in brand gestoken.

Hierdoor kreeg Norris de smaak te pakken. Hij deed een gewaagde en totaal onverwachte aanval op Harelbeke (dus vrij ver van de uitvalsbasis) evenals op enkele dorpen langs de IJzer, om alzo een golf van paniek te doen ontstaan in Vlaanderen. Dit doel werd ruimschoots bereikt, want overal vluchtten de boeren met have en goed en vee binnen de poorten en de muren van de steden. Even zag het ernaar uit dat ook het huidige Frans-Vlaanderen in de brokken zou delen toen Norris een overmoedige poging deed om ook een aanval tegen Duinkerke (toen nog in Spaanse handen) te ondernemen. Doch dit was wel wat te ver gemikt en in de streek achter de IJzer kon men weer opgelucht adem halen.

In Den Haag werd die evolutie met belangstelling gevolgd omdat de opbrengst van "contributies" grotendeels een weg vond in die richting zodat iedere uitbreiding van het "contribuerende gebied" bij die "teghenwoordighe goede geleghentheiden" altijd mooi meegenomen was. De belastingontvangers werden dan ook ertoe aangespoord ten volle gebruik te maken van "alle hostiliteit van den Gouverneur opt Vrije". Maar in werkelijkheid hadden zij het meer gemunt op Brugge dan op het Brugse Vrije (waar nog slechts bitter weinig op te rapen was). En Brugge, andermaal in het nauw gedreven, ging bijna opnieuw door de knieën en begon opnieuw "gesprekken" aangaande een eventuele "contributie" of een "rantsoen" (een afkoopsom). Dit kwam echter de Spaanse landvoogd Mansfeld ter ore en deze stuurde naar Brugge een strenge "reprimande", wat bij het Brugse stadsmagistraat uiteraard nogal wat onrust veroorzaakte.

De landvoogd had vanuit het verre Madrid duidelijke richtlijnen gekregen in verband met die kwestie van contributies aan de vijand. Op zichzelf was dit principieel een laakbare zaak, maar natuurlijk waren hieraan ook enkele praktische aspecten aan verbonden. Ieder stuk klinkende munt dat verdween in de Haagse geldkoffers kwam in mindering van het broodnodige kapitaal voor de economische wederopbouw van de door oorlog geteisterde Vlaamse gewesten en betekende meteen ook een versterking en financiering van de vijandelijke oorlogsinspanning. Maar Madrid dacht ook aan de financiering van de eigen troepen in de Spaanse Nederlanden en ook hier was het "alle hens aan dek" omdat in het begin van de jaren negentig de Spaanse schatkist weerom op de rand van het bankroet stond. Bovendien was het ook zo, dat het langdurig betalen van contributies onvermijdelijk allengs een band van loyauteit deed ontstaan ten overstaan van de vijand en dit ten nadele van de eigen vorst. En in het feodaal stelsel – gebaseerd op wederzijdse trouw – was men daarvoor zeer gevoelig en schermde men al vlug met de beschuldiging van "hoogverraad" bij een vermoeden van wisselende loyauteit. Niet voor niets vermeldt het "Wilhelmus" de voor veel Nederlanders nogal rare zin "Den cooninck van Hispanjen heb ick altyd geert", want Willem van Oranje heeft nooit willen aanvaarden dat hij beschuldigd werd van hoogverraad. Ook speelde de

achteruitgang van de “waere religie” in de contribuerende gebieden hierin een rol, achteruitgang ingevolge een voorkeurbehandeling van protestantse predikanten en een minder goede behandeling van priesters en kloosterlingen, iets wat de zeer katholieke koning van Spanje zeker niet kon dulden.

Er dreigde ook nog een ander gevaar voor het centraal bestuur, namelijk de bevoorrading van de steden vanuit het platteland. Indien die bevoorrading volledig zou wegvallen, dan was uiteraard het gevaar niet denkbeeldig dat ook de steden, bedreigd met uithongering, zich noodgedwongen zouden moeten scharen aan de kant van het opstandige Noorden (de Republiek der Verenigde Provinciën werd slechts in 1648 - dus op het einde van de Tachtigjarige Oorlog - officieel door Spanje erkend en bleef al die tijd “een oproerig nest van rebellen, ketters en verraders”).

Voor het centraal bestuur was er nog een ander probleem van bevoorrading, met name de regelmatige toevoer van “verse” troepen en niet in het minst ook de (min of meer) regelmatige toevoer van “vers” geld. Dit was in beide gevallen hoofdzakelijk een kwestie van transport en reisroutes. Met de uitschakeling van de “onoverwinnelijke” Armada en met het wegvallen van de havens van Oostende en Kales was verder overzees transport vrijwel onmogelijk geworden en moest er dus dringend worden uitgezien naar een landroute. Die route bestond reeds enigszins, namelijk de reisroute die werd gebezigd voor vervoer van vrouwen en kinderen en voor hen die niet bestand waren tegen een ruwe zeereis. Maar dit ging niet over verharde wegen (de eerste “chaussées” werden pas gebouwd in de 18e eeuw, ten tijde van het Oostenrijks bewind) en struikrovers en bandieten vormden onderweg een bestendige bedreiging. Doch uit dit “karrespoor over berg en dal” ontstond noodgedwongen de “Spaanse route”, vanuit Genua, via Savoie, Franche-Comté en Lotharingen tot in de Spaanse Nederlanden. Een andere volgweg vertrok eveneens vanuit Genua, liep over Milaan en de Alpen, bereikte de Rijn bij Bregenz of in Waldshut en ging dan insgelijks verder over Lotharingen tot in de Nederlanden. Die andere route had vooral een praktisch nut: onderweg konden Duitse “landsknechten” en Zwitserse huurlingen geronseld worden, want het Spaans leger was (zoals toen ieder ander leger) een bont allegaartje, vooral samengesteld uit Spanjaarden, Italianen, Duitsers en Zwitsers. Meteen was dan ook het probleem van het geldtransport geregeld (wat toen, zoals ook nu nog, heel wat beveiliging vereiste), want de geldkoffers hadden op die manier een indrukwekkende militaire escorte!

(wordt vervolgd)

ILLUSTRATIES :

- Queen Elizabeth
- Engelse troepen in opmars

VERBETERING

Op blz. 2009-136, onder de foto, lezen: “ziet men het westerstaketsel” i.p.v. “het nu afgebroken westerstaketsel”. Het is inderdaad het oosterstaketsel dat werd afgebroken! (met moeite zichtbaar op de foto).